

**TOLEO RAHISI LA SERA
YA MIFUMO MBADALA
YA HAKI (AJS)
2020**

Kimechapishwa na

Kituo Cha Sheria

(Legal Advice Centre)

Kwa ufadhili wa Deutsche Gesellschaft

für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) - Civil Peace Service

© 2022 kwa Kituo Cha Sheria - Legal Advice Centre

Haki zote zimehifadhiwa. Hakuna sehemu ya nakala hii itakayo ruhusiwa kutolewa au kusambazwa kwa njia yeyote ile ikiwa ni pamoja na, au kwa njia ya kielektroniki, kimitambo, kwa nakala, kunasa au kwa njia yeyote nyengine bila kupata idhini ya kimaandishi kutoka kwa Shirika la jina lililopo hapo juu.

DIBAJI

Kuchapishwa kwa kijitabu hiki kumelazimika kutokana na kazi inayoendelea ambayo Kituo cha Sheria imekuwa ikifanya kwa miaka kumi na minne katika eneo la Magharibi mwa Kenya. Juhudi zake zimekuwa zikilenga kusuluuhisha mizozo ndani ya jamii katika Kaunti ya Trans Nzoia na Uasin Gishu na hivi majuzi kaunti ya Mombasa. Mradi huu umekuwa ukitumia mbinu za kutatua mizozo isiyo ya kinzani.

Mnamo wa mwaka 2010, Katiba mpya ya Kenya ilipendekeza ya kuwa Mahakama itatumia njia mbadala ya haki. Kifungu cha 159(2) cha Katiba ya Kenya kinazungumzia njia ya mbadala ya haki kudhumishwa na Mahakama za Kenya. Kwa ajili ya hii sheria, Sera ya Mifumo ya Mbadala ya Haki ilizinduliwa mnamo Agosti 2020. Katika hii sera aina mbadala za utatuza wa mizozo zimesongezwa mbele katika mfumo wa haki nchini Kenya.

Toleo hili la Sera ya Kiswahili kilichorahisishwa linalenga kumpa Mkenya wa kawaida fursa ya kufahamishwa kuhusu matumizi ya Mifumo Mbadala ya Haki katika maisha ya kila siku. Aidha kijitabu hiki pia kinahakikisha ufikiaji wa habari kama ilivyoainishwa chini ya kifungu cha 35 cha Katiba ya Kenya 2010.

Dr. Annette Mbogoh

Mkurugenzi Mtendaji - Kituo Cha Sheria

JEDWALI LA YALIYOMO

1.0 MFUMO MBADALA WA HAKI	6
1.1 Sera ya AJS	6
1.2 Madhumuni ya AJS	6
1.3 Faida za AJS	7
2.0 MFUMO WA KISHERIA	8
2.1 Mfumo wa Kisheria wa Kimataifa	8
2.2 Mfumo wa Kikanda	9
2.3 Masharti ya Kikatiba yanayounga mkono AJS	9
3.0 NINI WASIWASI KUHUSU KUFANYA MAZOEZI YA AJS	10
4.0 MAMLAKA	10
5.0 MIUNDO YA AJS	11
5.4 Taasisi za AJS zinazodhibitiwa	12
6.0 MFUMO WA WAJIBU WENYE MSINGI WA HAKI ZA BINADAMU	13
7.0 KUKATAA	13
8.0 MWINGILIANO KATI YA MAHAKAMA NA TARATIBU ZA AJS.	14
9.0 MAENEKO YA KUINGILIA SERA YA KIMIKAKATI	15
9.1 Utambuzi na utambuzi wa hali ya kesi AJS inaweza kusikilizwa ..	15
9.2 Kuimarisha michakato ya uteuzi, uchaguzi, uteuzi na kuondolewa kwa watendaji wa AJS	15
9.3 Kuendeleza taratibu na sheria za AJS	15
9.4 Kuwezesha uingiliaji kati wa ufanisi	16
9.5 Ugawaji na uhamasishaji wa rasilimali ulioimarishwa na endelevu	16
10.0 MAENEKO MUHIMU YA KUINGILIA KATI	17
10.1 Lengo la Kimkakati la 1: Kutambua rasmi na kutambua asili ya kesi AJS inaweza kusikilizwa	17
10.2 Lengo la Kimkakati la 2: Kuimarisha michakato ya uteuzi, uchaguzi, uteuzi na kuondolewa kwa watendaji wa AJS.	17
10.3 Lengo la Kimkakati la 3: Kuendeleza taratibu na sheria za AJ	18
10.4 Lengo la Kimkakati la 4: Kuwezesha uingiliaji kati wa ufanisi	18
10.5 Lengo la Kimkakati la 5: Ugawaji na uhamasishaji wa rasilimali ulioimarishwa na endelevu	20
11.0 MASUALA YA KUKATA	20
12.0 NAFASI YA WADAU MBALIMBALI	21

SHUKRANI

Kituo cha Sheria kinapenda kutoa shukrani za dhati kwa wote waliochangia katika kuandika, kufupisha, kuhariri na kuchapisha kijitabu hiki.

Kwanza, shukrani nyingi zimwendee Jemimah Teresiah Aluda, Mshauri wa Kujitegemea, aliyetafsiri sera hii ya mifumo mbadala.

Shukrani za pekee ziende kwa Bodi ya Wakurugenzi, Mkurugenzi Mtendaji na timu ya usimamizi ya Kituo cha Sheria kutoka ofisi za Mombasa na Nairobi. Twashukuru Dkt. Annette Mbogoh, Janet Kavulavu, Tobias Mwadime na Reuben William Kuto ambao walirekebisha, kuhariri na kutoa michango kwenye chapisho cha kijitabu hichi.

Mwisho tunapenda kushukuru Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) - Huduma ya Amani ya Kiraia kwa msaada wake endelevu na mchango wa ukarimu ambao umewezesha kuchapishwa kwa kijitabu hiki na kwa kusaidia ujenzi wetu wa amani kupitia mpango wa mfumo mbadala wa haki. Tungependa kutaja Dkt. Tim Bunke, Millicent Oloo, Matthias Neef na Jolly Kathambi kwa ushirikiano na usaidizi wao.

1.0 MFUMO MBADALA WA HAKI

“Mifumo Mbadala ya Haki (AJS) ni njia mbadala za mchakato wa mahakama ikijumuisha njia za jadi, zisizo rasmi na nyinginezo zinazotumika kupata haki”-Sera ya Mifumo Mbadala ya Haki (AJS) (2020).

“AJS ni mifumo kamili ya kikaboni, isiyo ya serikali ya sheria, kanuni, mila, mifumo ya kijamii na kisheria ambayo inasimamia na kudhibiti wigo mzima wa shughuli na maisha ya watu kutoka kuzaliwa hadi kufa. Zinaundwa, zinatumiwa na kutekelezwa na watu wenyewe katika jamii zao. Zinajumuisha njia za kutatua migogoro ambazo tunaziita utaratibu wa AJS ambaao kwa kawaida hauhusishi kutumia mahakama za serikali,” Mhe. Jaji (Prof) Joel Ngugi (2021)

1.1 Sera ya AJS

Sera ya AJS inatekeleza mamlaka ya kikatiba ya Mahakama chini ya Kifungu 159(2) (c): “aina mbadala za utatuvi wa migogoro ikijumuisha usuluhishi, upatanishi, usuluhishi na taratibu za kitamaduni za kutatua migogoro zitaendelezwa.”

Sera ya AJS inatambua umuhimu wa mifumo ya haki nje ya mfumo wa mahakama, kwa kuzingatia Mahitaji ya Haki na Kuridhika nchini Kenya (iliyofanywa na Mahakama, pamoja na Taasisi ya Hague ya Ubunifu wa Sheria), ambayo iligundua kuwa ni asilimia 10 pekee ya Wakenya wanaotumia mfumo rasmi wa haki kutatua migogoro yao. Hii ina maana kwamba takriban 90% ya Wakenya husababisha mbinu za kitamaduni, zisizo rasmi na nyinginezo za kutatua mizozo yao. Harakati ni kuelekea mifumo mingi ya haki.

1.2 Madhumuni ya AJS

Lengo la jumla la AJS ni kuhifadhi amani na maelewano katika jamii. Pia inataka kuhifadhi na kulinda utamaduni. Tofauti na Mfumo rasmi wa Mahakama, ambaao umejikita kwenye dhana ya mshindi na mshindwa, AJS inalenga kudumisha ushirikishwaji wa kijamii na hivyo, uwiano.

1.3 Baadhi ya faida za AJS ni kama:

- i. Kuongeza upatikanaji wa haki kwa Wakenya wengi;
- ii. AJS inasaidia kupanua Haki za Kibinadamu na Uhuru wa Kibinadamu
- iii. AJS inatumika kama njia ya kutenda Haki kwa Tofauti na kwa Ufanisi zaidi:
- iv. Ni aina ya haki ya kurejesha
- v. Ni nafuu zaidi,
- vi. Ni ya haraka na yenyé taratibu za chini kabisa
- vii. Haina ufundi;
- viii. AJS ni Mbinu Inayofaa ya Kupunguza Mlundikano wa Kesi na Kupunguza Msongamano wa Mahakama;
- ix. Mifumo ya haki isiyo rasmi huongeza ushiriki wa umma katika mfumo wa haki.
- x. AJS inalenga kuimarisha jukumu la Serikali na raia kama wahusika wa moja kwa moja wanaotoa michango kuelekea uhuru wao wa kiraia.

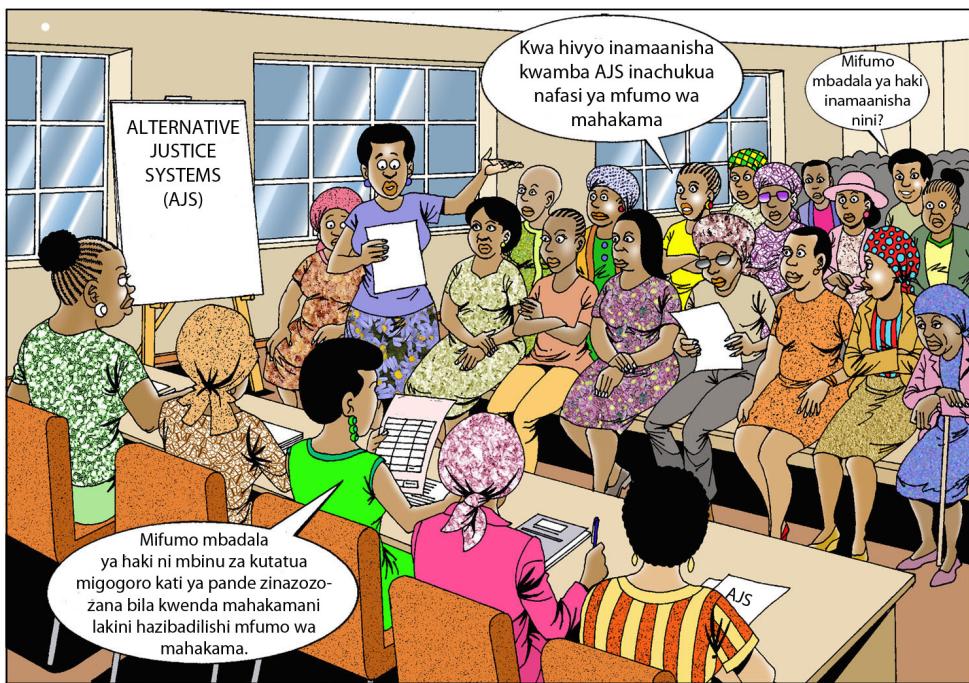
2.0 MFUMO WA KISHERIA

2.1 Mfumo wa Kisheria wa Kimataifa

Tamko la Kimataifa la Haki za Kibinadamu – Kifungu cha 8 kinatoa dhamana ya usawa kamili kwa usikilizaji wa haki na hadhara unaofanyiwa na mahakama huru na isiyo na upendeleo katika kubainisha haki na wajibu.

Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa - Kifungu cha 2(3) cha Mkataba huu kinahitaji suluhu la ufanisi na mamlaka husika huku Kifungu cha 26 kinawapa watu wote haki sawa ya kulindwa na kufaidika na sheria.

Mkataba wa Kutokomeza Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake - Ibara ya (2) (c) inawajibisha vyama vya dola kuweka ulinzi wa kisheria wa haki za wanawake kwa usawa na wanaume huku Kifungu cha 15(2) kinaipa serikali mamlaka ya kuwapa wanawake katika masuala ya kiraia uwezo wa kisheria sawa na wanaume na fursa sawa za kutumia uwezo huo.

Mkataba wa Haki za Mtoto -Kifungu cha 3(1) kinasema kwamba maslahi ya mtoto yatakuwa jambo la msingi katika hatua zote zinazomhusu mtoto.

Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni- Kifungu cha 17(2) kinatoa haki ya kila mtu kushiriki katika maisha ya kitamaduni ya jamii yake.

Mkataba wa Haki za Mtoto (CRC) -Kifungu cha 3(1) kinasema kwamba maslahi ya mtoto yatakuwa jambo la msingi katika hatua zote zinazomhusu mtoto.

Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni (ICESCR) -Kifungu cha 17(2) kinatoa haki ya kila mtu kushiriki katika maisha ya kitamaduni ya jamii yake.

2.2 Mfumo wa Kikanda

Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu- Kifungu cha 3 kinahakikisha usawa wa kila mtu mbele ya sheria na ulinzi wa sheria Itifaki ya Maputo- inatoa haki za kiutaratibu ili kuhakikisha kuwa wanawake wanapata sauti katika uchunguzi unaoendelea na urekebishaji wa mila na desturi za kitamaduni.

2.3 Masharti ya Kikatiba yanayouunga mkono AJS

Dibaji ya Katiba: Tunajivunia tofauti zetu za kikabila, kitamaduni na kidini, na tumeamua kuishi kwa amani na umoja kama taifa moja huru lisilogawanyika:

Ibara ya 1(1), 1(2), na 1(3)-uhuru wa watu

Ibara cha 10 kuhusu maadili ya kitaifa na kanuni za utawala- kuweka maadili ya kitaifa na kanuni za utawala zinazojumuisha utu wa binadamu na haki ya kijamii kanuni mbili zinazoungwa mkono na mabadiliko ya AJS.

Ibara cha 11 na 44 kuhusu haki ya utamaduni- utamaduni na lugha ndio msingi wa taifa na kila mtu ana haki ya kushiriki katika maisha yake ya kitamaduni.

Ibara ya 27(1) kinahakikisha usawa mbele ya sheria na haki ya kulindwa sawa na manufaa sawa ya sheria.

Ibara cha 48 kinailazimisha Serikali kuhakikisha upatikanaji wa haki

kwa watu wote

Ibara cha 50 kinahakikisha haki ya migogoro kutatuliwa kwa usikilizaji wa haki na wa umma mbele ya mahakama au chombo huru na kisicho na upendeleo.

Ibara cha 159 kinatanguliza Njia Mbadala za Kutatua Kesi na Mifumo ya Haki ya Kijadi ili kuimarisha upatikanaji wa haki wakati Ibara cha 159(2)(c) kinailazimisha Mahakama kuendeleza njia mbadala za utatuvi wa migogoro, ikiwa ni pamoja na njia za jadi za utatuvi wa migogoro na hivyo ni Utekelezaji wa kujitegemea wa sheria. Haki ya Utamaduni (Sanaa 11 na 44) na Utaratibu wa Utekelezaji wa Ibara cha 48 (Upatikanaji wa Haki)

Ibara cha 174(d) kinatambua haki ya jamii kusimamia mambo yao na kulinda na kuendeleza maslahi na haki za walio wachache na jamii zilizotengwa.

3.0 WASIWASI KUHUSU KUFANYA MAZOEZI YA AJS

Changamoto kuu na wasiwasi ni:

- i. Ukosefu wa kutambuliwa
- ii. Udhalimu wa Jinsia
- iii. Kujumuisha watu waliotengwa na walio katika mazingira magumu
- iv. Ukosefu wa uwajibikaji na kudhoofisha katiba
- v. Changamoto ya Haki ya Kiutaratibu na Kudhoofisha Maadili ya Kikatiba
- vi. Desturi za Kimila kutopatana na Katiba ya Kenya
- vii. Utumiaji wa AJS kwa Walio Wachache katika Jumuiya Mchanganyiko

4.0 MAMLAKA

Sera inapendekeza Nadharia ya Wakala katika kuweka mipaka ya mamlaka ya taasisi na taratibu za AJS. Nadharia hiyo haitofautishi sheria ya kiraia na ya jinai lakini inauliza maswali mawili:

- i. Je, wahusika kwenye mzozo kwa upendeleo, kwa ridhaa na kwa hiari wamejiwasilisha kwa njia ya AJS ya kutatua mizozo?
- ii. Je, ridhaa ya wahusika inaweza kuamuliwa kwa uwazi na

kwa uhakika, uwepo wa taarifa, kuheshimiana, huru na kubatilishwa?

Ikiwa jibu liko katika uthibitisho na ikiwa hakuna sheria mahususi au sera ya umma inayoondoa mamlaka ya AJS njia ya utatuza wa migogoro, basi mzozo huo unaweza kurekebishwa kwa njia ya AJS ya utatuza wa mzozo - iwe mzozo huo umeamuliwa rasmi kuwa "wa kiraia" au "mhalifu."

5.0 Miundo Ya AJS

Sera inatambua miundo mitatu kuu inayotekelze na taasisi za AJS nchini Kenya:

5.1 Taasisi za AJS zinazojiendesha:

Hizi ni mifumo ya haki zinazoendeshwa kikamilifu na jumuiya. Aidha Jumuia huchagua na kuidhinisha wahusika wa tatu watakao kuwepo katika kusuluhiha mizozo pamoja. Michakato, taratibu na kanuni kuu zinazotumika kwa kijumla hazifuatilii kanuni zozote kutoka kwa Serikali.

5.2 Taasisi za Mhusika Tatu-Zilizounganishwa na AJS:

Hizi zinaweza kuwa taasisi zilizoidhinishwa na serikali kama vile **machifu, polisi, maafisa wa uangalizi, maafisa wa ustawi wa watoto, wazee wa vijiji chini ya serikali ya Kaunti, na mwenyekiti wa vikundi vya Nyumba Kumi**, mionganoni mwa wengine.

Vile vile pia kuwa taasisi zisizo za Kiserikali au zinazohusiana kama vile **viongozi wa makanisa, Maimamu na Masheikh mionganoni mwa Waislamu, pamoja na viongozi wengine wa kidini na watendaji wa vikundi vya kijamii kama vile Chama, Mashirika yasio ya Kiserikali na Asasi za Kiraia.**

5.3 Taasisi za AJS Zilizounganishwa na Mahakama:

Hizi zinarejelea michakato ya AJS ambayo hutumiwa kusuluhiha mizozo nje ya Mahakama, ingawa chini ya mwongozo wake au kuhusika kwa kiwango kiasi. Wanafanya kazi kwa karibu na maofisa wa Mahakama na Mahakama katika kusuluhiha mizozo kupitia mfumo wa kawaida wa rufaa kati ya Mahakama, **Kamati za Watumiaji wa Mahakama, michakato ya AJS, na washikadau wengine kama vile ODPP, Ofisi ya Marejeleo na Ofisi ya Watoto.** Mtindo huu wa utatuzi wa mizozo unachanganya taratibu za kijamii na mfumo rasmi wa haki.

5.4 Taasisi za AJS zinazodhibitiwa

Taratibu za AJS huundwa, kudhibitiwa na kufanya kazi kwa kiasi fulani na sheria au sanamu yenyе msingi wa Serikali na ni sehemu ya mifumo ya mahakama. Kwa kuwa zimeundwa na sanamu, zinaunda sehemu ya mifumo ya utatuzi wa mizozo yenyе msingi wa Serikali na Majopo ya AJS hulipwa na serikali.

6.0 MFUMO WA WAJIBU WENYE MSINGI WA HAKI ZA BINADAMU

Sera hiyo imejikita katika Mbinu zinzao zingatia Haki za Kibinadamu. Hii ina maana kwamba kuna wapinzani (watumiaji wa AJS) na mtekelezaji wa wajibu (maafisa wa AJS, Mahakama, Afis ya Mkuu was Mashtaka) ambao kila mmoja wao majukumu yake ni muhimu katika utoaji wa haki, utaratibu wa kijamii na maendeleo.

Kwa hivyo serikali ina jukumu la:

Kulinda: Ni wajibu wa serikali kulinda AJS na taratibu zake dhidi ya watu wa tatu (watu binafsi, majimbo, mawakili, ngazi mbalimbali za mahakama) ambao hatua na falsafa yao inaweza kuwanyima wenyе haki haki yao ya kupata haki ambayo inawezekana chini ya sheria. AJS.

Heshima: Ni wajibu wa Mahakama kuheshimu AJS na taratibu na kuweka miundo ya usimamizi muhimu ili kuzuia hatua zozote za urejeshaji kupunguza taratibu na taratibu za AJS.

Badilisha: Taratibu za utoaji haki za mahakama na AJS zinahitaji kutengenezwa na kuimariswa ili ziendane na haki za binadamu ili kuboresha ulinzi dhidi ya ukiukwaji wa haki za binadamu. Zaidi ya hayo mifumo yote ya haki inapaswa kubadilika kuelekea maelekezo yaliyopendekezwa katika Katiba ya Kenya ya mwaka 2010.

7.0 KUKATAA

Ibara ya 159(3)(b) ya Katiba kinahifadhi fundisho la kuchukiza. Inaweka kikomo matumizi ya mbinu za kitamaduni za kutatta mizozo

ambayo inachukiza haki na maadili

8.0 MWINGILIANO KATI YA MAHAKAMA NA TARATIBU ZA AJS.

Ibara ya 159(2) (c) ya Katiba inaitaka mahakama kuendeleza AJS kama kanuni na utendaji. Kwa hivyo, Mahakama inaweza kutumia mbinu ifuatayo inapoingiliana na mchakato wa AJS:

- i. **Kuepuka:** Mahakama hupuuza mwenendo wa awali wa AJS na tuzo. Hii inachukuliwa kuwa ni kinyume na Ibara ya 159 ya Katiba, ambayo inazitaka Mahakama kuendeleza mila na aina nyingine za utatuzi wa migogoro.
- ii. **Monism:** Hii ni pale ambapo tuzo kutoka kwa utaratibu wa AJS hukatiwa rufaa kwa Mahakama. Mahakama zinapaswa kuheshimu utendakazi wa mabaraza ya AJS na kutambua kwamba, mara nyingi zaidi, wahusika katika jukwaa la AJS huja na suluhu la mzozo wao na Mahakama zinapaswa tu kujali ufaafu wa utaratibu na uwiano wa mchakato bila kuingilia uhuru wa vyama.
- iii. **Upendeleo:** Hapa ndipo Mahakama hukagua kesi za AJS kwa ufaafu wa kitaratibu na uwiano pekee. Huu ndio mwingiliano unaofaa zaidi kati ya Mahakama na AJS.
- iv. **Muunganiko:** Katika hali kama hizi, Mahakama huahirisha mchakato wa AJS pale tu pande zote mbili zinakubali. Wahusika wana haki ya kusikilizwa shauri lao na Mahakama ya sheria na pale tu watakapolubali kusuluhishwa kwa mashauri yao katika jukwaa tofauti ndipo Mahakama itawaelekeza kwenda huko.
- v. **Utambuzi na utekelezaji katika mfumo wa utoaji wa tuzo za usuluhishi:** Katika kesi kama hizo, tuzo inayotolewa na msuluhishi ni ya mwisho na inawafunga wahusika na upande wowote unaweza kuwasilisha tuzo hiyo Mahakamani ili Mahakama itambue na kutekeleza tuzo hiyo. ingekuwa amri yake mwenyewe
- vi. **Mwingiliano wezeshi:** Katika hali hii, tuzo/taratibu za AJS huchukuliwa kama kutoa ushahidi kwa wahusika katika mchakato wa Mahakama. Wahusika wangeweza kuhudhuria kongamano la AJS, kwa mfano mkutano wa utatuzi wa migogoro ya ukoo

ambapo uamuzi hufanywa na wazee. Uamuzi huo basi hufika Mahakmani, si kama tuzo ya wazee kwa ajili ya utekelezaji, bali kama ushahidi wa kuunga mkono utatuzi wa mgogoro unaosubiri Mahakmani kwa kuzingatia mapendekezo yaliyomo katika muhtasari wa wazee wa ukoo.

9.0 MAENEYO YA KUINGILIA SERA YA KIMIKAKATI

Sera ya AJS inakuza aina mbadala za utatuzi wa migogoro ndani ya Afua 5 za Kimkakati kama ilivyojadiliwa hapa chini:

9.1 Utambuzi wa hali ya kesi AJS inaweza kusikilizwa

Sera hiyo inaidhinisha Idara ya Mahakama kutambua rasmi AJS kama chombo cha kufikia haki na kupanua wigo wa AJS kwa ajili ya utoaji wa wigo kamili wa upatikanaji wa haki huku ikihakikisha kuwa kuna ulinzi ambao utatambua haki za watu binafsi wanaotafuta haki.

9.2 Kuimarisha michakato ya uteuzi, uchaguzi, uteuzi na kuondolewa kwa watendaji wa AJS

Kwa ushirikiano na mashirika mengine ya serikali katika sekta ya haki, Mahakama itafanya kazi kwa ushirikiano na mbinu za AJS ili kuboresha watendaji wa AJS na maafisa wa mahakama uwezo na uwajibikaji. Hii itafikiwa kupitia:

- kuanzisha mifumo ya lengo inayohakikisha paneli za AJS zinazojumuisha yote,
- kubuni michakato ifaayo ya maombi na viwango vyta kustahiki ili kuhakikisha kujumuishwa kwa wanawake, vijana na watu wenye ulemavu kama watendaji wa AJS.

9.3 Kuendeleza taratibu na sheria za AJS

Taratibu za AJS na Mahakama zitashirikiana na kutoa haki kubwa na

ya kiutaratibu, kupitia matumizi ya sheria za kimila kwa kufuata Katiba na kanuni za haki za binadamu kwa kuingilia kati kama vile;

- kutambua desturi za kitamaduni na kijamii zinazokinzana na Katiba na viwango vya haki za binadamu,
- kutekeleza AJS kupitia uundaji wa Miongozo ya Kawaida ya Taratibu za Uendeshaji ambayo itaimarisha utiifu wa Katiba na kanuni za haki za binadamu,
- kuwezesha kupitishwa kwa Mafundisho yafuatayo ya Utendaji ya mwingiliano kati ya Mahakama na michakato ya AJS

9.4 Kuwezesha uingiliaji kati wa ufanisi

Watu binafsi au vikundi na jumuiya zote zinazotumia mifumo ya AJS zitakuwa na haki ya uwakilishi. Hili litatekelezwa kupitia;

- kuunda na kupitisha miongozo kwa waamuzi (mbali na wanasheria na wasaidizi wa kisheria),
- kuandaa Kanuni za Maadili na kuhakikisha kuwa watendaji wote wa AJS waliodhinishwa nchini wana ujuzi unaohitajika ili kutoa huduma hizo kwa weledi na uadilifu;
- kuendeleza miundombinu ili kuhimiza matumizi ya waamuzi.

9.5 Ugawaji na uhamasishaji wa rasilimali ulioimariswa na endelevu

Sera hiyo inailazimisha Serikali kwa ushirikiano na washikadau wengine kuwezesha ukusanyaji na usimamizi wa rasilimali kwa ajili ya kuendeleza na kuimariswa mifumo ya

AJS. Afua hizo ni pamoja na:

- kukuza falsafa ya kujikimu kwa njia za AJS,
- kuandaa bajeti inayolengwa kwa mifumo ya AJS,
- kutumia rasilimali za ndani,
- kuimariswa uratibu wa uhamasishaji wa rasilimali

10.0 MAENEYO MUHIMU YA KUINGILIA KATI

10.1 Lengo la Kimkakati la 1: Kutambua rasmi na kutambua asili ya kesi AJS inaweza kusikilizwa

Lengo hili la kimkakati linaangazia maswala ambayo yanashughulikiwa na mfumo wa AJS. Mkazo umewekwa katika kuimarishe ufkiaji wa utawala huu pamoja na kuufanya kuwa wa ufanisi na ufanisi. Katika uwanja huo, maoni ya utafiti yalitafutwa kutoka kwa washiriki kuhusu masuala yanayohusiana na mamlaka ya mfumo wa AJS. Lengo la jumla linapaswa kuwa kuunda mfumo wa haki, kwa kuzingatia hasa mahitaji yaliyowekwa na Ibara ya 159(3) ya Katiba.

Matokeo yanayotarajiwu ya lengo hili la kimkakati ni:

- Kutotofautisha kulikoimariswa kati ya masuala ya madai na jinai ndani ya AJS.
- Kuimariswa kwa ushiriki wa washikadau na watu katika kesi zenye maslahi ya umma na mahangaiko ya upande uliodhulumiwa.
- Kuimariswa kwa ufanisi na ufanisi wa mfumo wa haki.

10.2 Lengo la Kimkakati la 2: Kuimarishe michakato ya uteuzi, uchaguzi, uteuzi na kuondolewa kwa watendaji wa AJS.

Mkakati huu unalenga kujenga mchakato thabiti na endelevu wa kuajiri na kufukuza kazi ili kuwezesha ufanisi na ufanisi katika kushughulikia madai ndani ya michakato ya AJS. Pia inaashiria kuweka ujuzi unaohitajika ili kuboresha utoaji wa huduma ndani ya mpango huu.

Jinsi maafisa wanavyoletwa kwenye bodi kwenye mfumo wowote, nidhamu na kuondolewa kwa kiwango kikubwa huamua jinsi watumiaji wanavyoona mfumo. Zaidi ya hayo, kuna haja ya kuwa na uanachama unaojumuisha wote Kwa kuzingatia Katiba, wanawake, wazee, vijana na watu wenye ulemavu pamoja na wanachama wa makundi madogo au yaliyotengwa lazima wawakilishwe.

Wataalamu wa AJS wanapaswa kuhitajika kuwa na seti sawa ya ujuzi. Wanapaswa pia kuonyesha kwamba wanafuata Maadili na Kanuni za Kitaifa zilizoainishwa katika Kifungu cha 10 cha Katiba. Zaidi ya

hayo, wanapaswa kuhitajika kuonyesha kwamba watakuza na kulinda tamaduni zinazokubalika za Kiafrika katika kazi zao. Ili kulinda mchakato huo, wanahitaji kula kiapo kinachosimamiwa na afisa/watendaji husika katika Mahakama. Maonyesho ya ujuzi wa lugha ya kienyeji na desturi ni hitaji la ziada; kwa hivyo, pia, ni uelewa wa kina wa jumuiya watakazokuwa wakifanya kazi nazo.

10.3 Lengo la Kimkakati la 3: Kuendeleza taratibu na sheria za AJS

Madhumuni ya Kimkakati yanalenga kuhakikisha kuwa Mbinu za AJS na Mahakama zinashirikiana ili kutoa haki kubwa na ya kiutaratibu kupitia matumizi ya sheria za kimila hai kwa kufuata Katiba na kanuni za haki za binadamu. Baadhi ya maswali muhimu ambayo inatafuta kujibu ni haya yafuatayo:

- i. Je, kunapaswa kuwa na mahitaji ya chini ya utaratibu kwa vipindi vya AJS? Je, viwango hivi vinapaswa kutolewa katika sheria?
- ii. Je, tunahakikishaje maadili ya kikatiba yanafuatwa na mila “hatari” kuondolewa?
- iii. Je, unawekaje Sheria ya Kimila ya Kiafrika ikibadilika, hai na inafaa badala ya kuipuuza?

Mchakato wa haki ni ule unaoweza kufikiwa na mtu ye yeyote. Mbili, kila upande lazima upewe nafasi ya kutosha ya kuwasilisha hoja yake. Zaidi ya hayo, kesi lazima zifanywe kwa lugha ambayo wahusika wanaelewa. Pengo lolote la mawasiliano linaweza kuathiri uwezo wa mtu wa kufuata mashauri. Matokeo yanayotolewa yanapaswa kuwa kwa maandishi.

10.4 Lengo la Kimkakati la 4: Kuwezesha uingiliaji kati wa ufanisi

Haki ya uwakilishi inachukuliwa kuwa ya msingi kwa mfumo wa utoaji haki na hii inahusu mawakili wanaokuja kwenye mchakato wa kisheria kuwakilisha wateja. Kama mchakato wowote wa kisheria, taratibu za AJS lazima zitegemee seti fulani ya sheria.

Miongoni mwa majukumu mengine, mawakili wanaweza kutekeleza kazi ya ushauri kuhusu taratibu na michakato ambayo inatumika katika

utawala wa AJS. Wanaweza kuangazia kanuni zinazopaswa kuzingatiwa ili mifumo iendane na Katiba. Kama washikadau, wanetuma ombi la kuketi kwenye paneli za uteuzi wa wahudumu wa AJS. Pia zitatumika kama kiungo kati ya AJS na taaluma za sheria. Majukumu haya ni muhimu katika kuhakikisha mfumo unazingatia matakwa ya Katiba, na wakati huo huo kuunda maelewano ndani ya mfumo wa jumla wa utatuvi wa migogoro.

Matokeo Yanayotarajiwa kutoka kwa Lengo hili ni pamoja na:

- i. Uelewa ulioimarishwa wa jukumu na nafasi ya waamuzi katika usimamizi wa haki.
- ii. Miundombinu ilioandaliwa ili kuhimiza matumizi ya waamuzi.
- iii. Kuimarishwa kwa ukuzaji na ulinzi wa haki na sauti za walio hatarini na waliotengwa.

10.5 Lengo la Kimkakati la 5: Ugawaji na uhamasishaji wa rasilimali ulioimariswa na endelevu

Upatikanaji wa rasilimali za kutosha ni mojawapo ya nguzo muhimu za Mahakama nchini Kenya. Rasilimali za kutosha lazima zitumike. Iwapo mfumo hautafadhiliwa na rasilimali chache, utakabiliwa na changamoto kubwa kufikia malengo yake ya muda mrefu na mfupi. Suala la rasilimali ni la msingi, hasa kwa utawala uliouunganishwa na Mahakama.

Yafuatayo ni matokeo yanayotarajiwa ya kuchukua mkakati huu:

- i. Kuimariswa kwa uwezo wa jamii kusimamia mambo yao wenye katika utoaji wa haki.
- ii. Ugawaji unaolengwa wa rasilimali kwa ajili ya kukuza AJS.
- iii. Matumizi bora, unyumbu na uwajibikaji katika matumizi ya rasilimali za umma kwa AJS.

11.0 MASUALA YA KUKATA

Kuna baadhi ya masuala ya kukata sera ya AJS huizingatia. Haya ni kama vile:

- Jinsia na usawa,
- Watoto na kesi
- Watu waliotengwa na walio katika mazingira magumu
- Viwango vya haki za binadamu

Uingiliaji kati wa masuala mtambuka sio tu kujumuisha masuala mtambuka katika afua zote za AJS bali pia kuendeleza mfumo wa ufuatiliaji, tathmini na utoaji taarifa kwa madhumuni ya kufuatilia maendeleo ya kujumuisha masuala mtambuka na masuala yanayojitekeza.

12.0 NAFASI YA WADAU MBALIMBALI

	WAKALA	MISINGI YA KISHERIA	NAFASI
1.	<p>Mahakama na CUC</p> <p>Maafisa wa Mahakama</p> <p>Ofisi ya utawala-ofisi ya jaaji mkuu, n.k.</p> <p>CUC kama chombo cha utekelezaji</p> <p>Sura ya 10 ya Katiba</p>	<p>Sheria ya Utumishi wa Mahakama</p> <p>Sheria ya Mahakama. Sheria ya Mahakama ya Kadhi.</p> <p>Sheria ya Mahakama ya Hakimu Mkazi</p> <p>Sheria ya Mahakama Kuu (Shirika na Utawala).</p> <p>Sheria ya Mahakama ya Rufani (Shirika na Utawala).</p>	<ul style="list-style-type: none"> i. CUCs zinaweza kuwezesha uanzishwaji wa AJS ilioambatanishwa na Mahakama ii. CUCs zinaweza kutambua mapungufu ya uwezo kwa watendaji wa AJS iii. CUCs huwezesha uratibu wa watendaji wa mfumo wa haki ili kukuza AJS iv. Toa mafunzo kwa watendaji na watumiaji kwenye AJS. v. CUCs kuripoti kwa NCAJ juu ya utekelezaji wa AJS i. Kuendelea kutoa mafunzo kwa maafisa wa mahakama juu ya ukuzaji wa AJS na kuhakikisha mwingiliano endelevu kati ya maafisa wake na mifumo ya AJS. ii. Kulitaka Bunge kuitisha sheria, sera na miongozo husika. iii. Rejelea kesi katika hati zao kwa mfumo wa AJS. iv. Kusimamia utawala wa AJS (usimamizi juu ya uadilifu/ ufuasi wa mchakato na matokeo, si sifa.
			<ul style="list-style-type: none"> v. Uangalizi, hata hiyyo, hautarajii rufaa na hakiki). vi. Kukuza ufahamu mionganii mwa wanajamii kuhusu mfumo wa AJS. vii. Ushauri juu ya mamlaka ya uwanja wa AJS. • Tekeleza amri katika AJS ilioambatanishwa na Mahakama au kwa makubaliano na wahusika katika AJS inayojindesha viii. Kuwezesha kubadilishana maarifa kati ya mifumo ya AJS. ix. Hati, weka kumbukumbu na ufanye maarifa yapatikane kutokana na uzoefu wa mifumo ya AJS x. Kuitisha hatua za kufuatilia na kutathmini utekelezaji wa AJS. xi. Fanya midahalo ya mara kwa mara na washikadau kuhusu changamoto na fursa zinazopatikana kwa mfumo wa AJS.

2.	Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka	<ul style="list-style-type: none"> • Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka Ibara ya 157 ya Katiba. Ofisi ya Mkurugenzi wa Sheria ya Mashtaka. 	<ul style="list-style-type: none"> i. Endelea kutoa mafunzo kwa maafisa wa ODPP kuhusu AJS. • Kagua mfumo wake wa kisheria ili kushughulikia na kukuza AJS ii. Kuendelea kutafuta na kuendeleza maeneo ya ushirikiano na ukamiliishano katika mchakato wa AJS na Mfumo wa Haki ya Jinai. iii. Rejelea kesi katika hati zao kwa mfumo wa AJS. iv. Fahamisha umma kuhusu mfumo wa AJS.
3.	Taasisi zilizo anzishwa chini ya Sura ya 15 ya Katiba	<ul style="list-style-type: none"> i. Tume ya Kitaifa ya Haki za Kibinadamu na Usawa wa Kenya: ii. Tume ya Kitaifa ya Ardhi: iii. Tume Huru ya Uchaguzi na Mipaka: iv. Tume ya Utumishi wa Bunge: v. Tume ya Utumishi wa Mahakama: vi. Tume ya Ugawaji wa Mapato: vii. Tume ya Utumishi wa Umma: viii. Tume ya Mishahara na Marupurupu: na ix. Tume ya Taifa ya Huduma ya Polisi. 	<ul style="list-style-type: none"> i. Endelea kuwafunza wafanyakazi wao kuhusu ukuzaji wa AJS. ii. Kutoa uanzishajii wa mifumo ya AJS ndani ya sera zao za kitaasisi katika hali zinazofaa. iv. Tanguliza utatuzi wa kesi kwa kutumia mifumo ya kitaasisi ya AJS v. Fahamisha umma kuhusu mifumo ya AJS. vii. Rejelea kesi kwa mfumo wa AJS ili kusuluhishwa. Toa usaidizi wa kiufundi kwa mifumo ya AJS inapohitajika kufanya hivyo. x. Hati na ubifadhi kumbukumbu za uzoefu wa AJS katika utatuzi wa migogoro. xii. Rejelea kesi kwa AJS. Toa fursa za kubadilishana uuju na uzoefu katika mifumo ya AJS. Kutetea uundaji, mapitio na utekelezaji wa sheria na sera kwa nia ya kukuza AJS.
4.		<ul style="list-style-type: none"> Mashirika ya Kiraia Mashirika Yasiyo ya Kiserikali Sheria ya Uratibu. Sheria ya Mashirika ya Manufaa ya Umma. Sheria ya Jumuiya. Sheria ya Makampuni. Sheria ya Wadhamini na Urithi wa Kudumu. 	<ul style="list-style-type: none"> i. Shiriki maarifa na uzoefu kwenye AJS katika yao wenye wena waigizaji wengine wa AJS. ii. Kufahamisha mfumo wa NGOs zinazofanya kazi katika sehemu maalum za nchi. iv. Toa usaidizi wa kiufundi na kifedha kwa shughuli za AJS. v. Chunguza mfumo wa AJS. vi. Tangaza AJS ndani ya mitandao yao na mionganoni mwa umma vii. Chunguza uwerekano wa kutoa fursa za mafunzo. Shiriki katika mchakato wa uteuzi wa maafisa wa AJS. ix. Fanya utafiti endelevu ili kufahamisha michakato ya AJS. Kuza uwajibikaji kwa mifumo ya AJS ya kuzingatia haki za binadamu. Kuwezesha kongamano la kila mwaka la wadau. x. Sambaza sheria, sera na mionganoo inayohusiana na AJS. Kufuatilia utekelezaji wa mifumo wa AJS. xii. Anzisha mifumo ya AJS ndani ya mashirika yao

